

Kalla Gábor (1959) régész-assziriológus, az ELTE Régészettudományi Intézetének docense. Kutatási területe az ókori Kelet régészete és történelme.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Kolostor a város felett. Egy kora bizánci kolostor Szíriában (2008/3).

Házasság és házasságkötés az ókori Mezopotámiában

Kalla Gábor

A házasság az emberi kultúrák történetének univerzális jelensége, melynek célja, hogy rokonsági kötelék létrehozásával alapítsanak új családot. A család biológiai, reprodukciós funkciói mellett számos más, társadalmi feladatot is ellát. Mivel a családok magától értetődően beágyazottak az adott társadalomba, azok múltbeli és jelenlegi sokszínűsége eltérő szociális feladatokat, ennek megfelelően eltérő családformákat és eltérő házasságkötési rituálékat eredményezett és eredményez.

A házasság minden társadalomban fellelhető feladatait Murdock nagy hatású antropológiai művében (1949) négy pontban foglalta össze: 1. szexuális, 2. gazdasági, 3. reprodukzív, 4. nevelési.

Mivel a házasság belépés egy új kapcsolatrendszerbe, általa új rokonsági hálózat jön létre, így kiválóan alkalmas politikai szövetségek megerősítésére. De emellett fontos, hogy a család a szoros fizikai kapcsolat révén a benne élő egyének számára pszichológiai támaszt nyújt, és még akkor is segíti a lelki egyensúly megtalálását, ha az érintkezés látszólag rideg és formális. Így a család feladatait két továbbival lehet kiegészíteni, és praktikus okokból érdemes Murdock sorrendjét is megváltoztatni. Mindezek alapján a következő funkciók mentén szeretném a mezopotámiai házasságokat röviden áttekinteni:

1. szexuális
2. reprodukzív
3. nevelési
4. pszichológiai
5. gazdasági
6. politikai/szövetségi

A különbségeket nem az jelenti, hogy az egyes kultúrákban léteztek-e ezek a funkciók, hanem az, hogy milyen az egymáshoz való viszonyuk, az egyes aspektusok milyen mértékben határozzák meg a házasság formáját és tartalmát, illetve a különböző társadalmi igények vagy funkcionális zavarok esetében milyen egyéb megoldásokat tartottak társadalmilag elfogadhatónak. Ha mezopotámiai szempontból nézzük végig a család itt felsorolt feladatait, mindenhol találunk olyan sajátos jelenségeket, melyek eltérnek a mi kulturális hagyományunktól.

Mezopotámiában a nemekkel kapcsolatos társadalmi szokások alapvetően a férfiak szempontjait, szexuális igényeit vették figyelembe. A jelenség háttérében a szexualitásnak mint az erő és a prosperitás megnyilvánulásának az antropológiában jól ismert jelentése húzódhat meg. Minél magasabb a férfi társadalmi státusza, annál nyilvánvalóbb, hogy kapcsolatai, szexuális lehetőségei a hierarchiában betöltött szerepéhez igazodnak.

A férfiak házasságon kívüli kapcsolatát láthatólag nem tekintették házasságtörésnek, forrásaink alapján úgy tűnik, hogy a prostitúció különböző formái társadalmilag elfogadottak lehettek. Az örömlányok szociális pozíciója időről időre változhatott, a görög hetérákhoz hasonlóan nemcsak szexuális szolgáltatásokat nyújtottak, hanem egyéb módon is szórakoztattak, például zenéltek és táncoltak. Úgy tűnik, gyakran

nem szorultak a társadalom peremére, sőt reális esélyük volt arra, hogy elismert házasságot kössenek. Például a sumer bölcsességirodalom egyik alkotásában, a *Šuruppak intelmei* című műben az apa azt tanácsolja a fiának, hogy ne vegyen feleségül örömlányt.

Bár a mezopotámiai kultúrában a monogám házasságok jelentették a kulturális normát, különleges esetekben a poligámia, a többnejű házasság is megjelent, melynek háttérében leggyakrabban politikai okok húzódtak meg.

Kizárólag az uralkodók szokása volt a kettőnél több feleség tartása, melyen belül szigorúan szabályozták a fő- és mellékfeleségek viszonyát. Központi probléma volt a féltékenységi és vetélkedési, ezért általában az egyes feleségek külön háztartásokat irányítottak, ami különösen jól ismert jelenség a III. Ur-i dinasztia uralkodói családjainál. A feleségek hierarchiájában elfoglalt szerepét eredeti családjuk politikai jelentősége határozta meg. Ezek lehetnek szövetséges hatalmak uralkodói vagy a helyi elit képviselőinek családjai. Ez utóbbi házasságoknak éppolyan erős lehetett a politikai szerepük, mint a dinasztikus házasságoké.

Nemcsak politikai jelentősége volt, hanem az uralkodó szexuális igényeinek kielégítésére is szolgált a hárem nyugatról eredő szokása. A szíriai Mária városából és az Asszír Birodalomból ismert kiterjedt háremekben a mellékfeleségek a források szerint gyakran a hadifoglyok közül kerültek ki, a kiválasztás szempontja a szépség és az énektudás volt. A háremek szimbolikus funkcióját jól jelzi, hogy ellenfelének leverése után a győztes uralkodó a hatalommal együtt megszerezte a legyőzött asszonyait is.

A mezopotámiai jog az óbabilóni korban a társadalom más tagjainak is engedélyezte a feleség tartását, jól körülírható feltételek esetén. Ilyen ok lehetett, ha a feleséget betegsége vagy vallási-társadalmi pozíciója korlátozta a nemi életében. Ezt a problémát a reprodukcióval együtt érdemes tárgyalni.

A legtöbb kultúrához hasonlóan a mezopotámiai is a házasság legfontosabb céljának a gyerekek nemzését és felnevelését tartotta. A legsúlyosabb átkok közé tartozott, hogy valakinek „tépjék ki az alapját, semmisítsék meg a magját”, azaz utódok nélkül haljon meg. A magas gyermekhalandóság miatt a mezopotámiai emberek számára a sok gyermek volt a kívánatos cél. Nem véletlen tehát, hogy a feleség meddősége miatt a házasságot viszonylag egyszerűen felbonthatta a férj, különösen, ha erősebb volt a társadalmi helyzete. A házassággal létrejövő társadalmi kapcsolatok azonban gyakran fontosabbak voltak annál, hogy egy ilyen „baleset” miatt felbomoljanak, különösen akkor, ha a feleség befolyásos családból származott. Ebben



1. kép. Házaspár fogadalmi szobra. Nippur, Kr. e. 27. század (Iraq Museum, Bagdad)

az esetben társadalmi státusza felhatalmazta, hogy maga hozzon ágyast a családba, aki azonban engedelmességgel tartozott neki. Az ágyas lehetett a saját húga, így a társadalmi kapcsolatok nem forogtak veszélyben, de választhatott rabszolganőt is. A rabszolganő szociális helyzete úrnőjével szemben nem változott, a szerződéses szóhasználata szerint a férj számára feleséggé vált, az úrnője számára viszont változatlanul rabszolganő maradt. Valószínűleg a férj és feleség egyenlő szociális pozíciója kellett ahhoz, hogy a férj léphessen, amennyiben a feleségnek a szexuális kapcsolatot megakadályozó betegsége volt. Ilyenkor a férj hozhatott új feleséget a házasságba, de a beteg asszonyt is el kellett tartania. Más esetekben, általunk nem ismert okok miatt is engedélyezhette a feleség, hogy a férj ágyast hozzon a házba.

Az óbabilóni korban számos olyan különleges női szerep ismert, melyeknél az elit családjából származó lányokat különböző istenségeknek szentelték. Nem lettek papnők, viszont magas presztízsű, speciális jogállást szereztek. Szerepük fontosságát jelzi, hogy például Hammurápi ún. törvénykönyve is foglalkozik helyzetükkel. Egyesek, például Šamaš isten *nadī-*

tumai önálló háztartásban éltek egy elzárt negyedben, és nem házasodhattak, mások, így Marduk isten *nadītumai* házasodhattak, de nem lehetett gyerekük. Anélkül, hogy elmerüljünk a változatos jogi helyzetekben, annyit érdemes elmondani, hogy a gyermekszüléstől eltiltott feleség gyakran saját, más, de szintén speciális jogállású, szülésképes testvérét hozta a házasságba mellékfeleségként.

A mezopotámiai családok nevelési szokásairól igen keveset tudunk, alig van olyan forrástípusunk, amelyben a gyerekek megjelennek, a szakirodalom alig foglalkozik ezzel a problémával. A közmondások alapján annyit tudunk, hogy a nemi szerepekre való nevelés korán megkezdődött. Eszerint a fiúk legyenek olyanok, mint az apjuk, a lányok pedig olyanok, mint az anyjuk. A fiúk elvárt szerepe a dominancia, a lányoké az engedelmesség, a fiú – valószínűleg nagyobb társaságban – beszélhet, a leánynak hallgatnia kell.

Nem világos, hogy az anyák mellett az apák milyen szerepet játszhattak a nevelésben. Úgy tűnik, a fiúk számára a szocializáció egyik legfontosabb terepe az apjuk társaságában végzett fizikai munka lehetett. A ritka kivételt az írnokiskolákban tanuló ifjak jelentették, akikkel az iskolai (Tábla háza = e_2 -dub-ba) irodalom részletesen foglalkozik. Különleges, kiemelt helyezésre utal az a sumer szöveg (*Az apa és hitvány fia*), amelyikben az apa azt mondja fiának, hogy kortársainak mind dolgozniük kell, ő pedig tanulhat, ezért becsülje meg magát. Mivel életkorokat nem közölnek a szövegek, ezért lehetséges, hogy

gyakrabban bukkannak fel a gyerekek, mint gondoljuk, például a fejadaglistákban. Tudjuk viszont, hogy szegényebb szülők gyakran adták bérbé gyermekük munkaerejét, mint erről a bérleti szerződések tanúskodnak.

A család érzelmi, pszichológiai funkciói talán a legnehezebben követhetőek a mezopotámiai forrásokban. Mivel a házasság az emberi együttélés intenzív, emocionális formája, és a feleket az abból születő gyermekek szorosan összekapcsolják, ezért még gyakran akkor is szoros kötelékek jönnek létre, ha a házasságra lépő felek előzetesen nem ismerik egymást, és csak családjaik akaratának engedelmeskednek. Kérdés, hogy az érzelmi motiváció, a szerelem Mezopotámiában mennyire volt elfogadott faktora a házasságnak, és milyen mértékben voltak csak az egyéb szempontok döntőek.

Volt egy olyan eleme a mezopotámiai házassági szokásoknak, amelyet – legalábbis részben – az érzelmi motiváció elfogadásával magyarázhatunk, ez pedig az előházasság intézménye. A házassági folyamat első részeként a két család szerződéskötése után a leány a férj apjának házába költözött, de a házasság csak akkor vált teljessé, ha a pár elhálta, azaz szexuális kapcsolatba léptek. A két esemény között hosszú idő, akár több év is eltelhetett. E furcsa jogintézmény eredeti oka az lehetett, hogy a társadalmilag fontos eseményt, a házassági szerződést már akkor meg akarták pecsételni, amikor a menyasszony nemileg még éretlen volt. Ismerünk olyan szerződést, amely szerint a leány mindössze egy könyök (kb.

1/2 m) magas, amikor feleségnek adja a családjá. Ez egy szélsőséges példa, de gyakori lehetett, hogy a lányok egészen fiatal korukban, tizenéves koruk közepén léptek az előházasságba. Azért valószínű, hogy csak a leány lehetett éretlen ebben az időszakban, mert a források tanúsága szerint a vőlegény általában sokkal idősebb volt. A férj átlagosan elérhette a harmincéves kort az első gyermek születésének időpontjában, tehát az életkor szempontjából a görög világból is ismert mediterrán házassági típus volt Mezopotámiában jellemző, melynél az az ideális, ha a férj harminc körül van, a feleség pedig egészen fiatal.

A mi szempontunkból most az a fontos, hogy ha nem működött a kapcsolat, az előházasságot fel lehetett bontani, de itt is a férfi érdekeit vették figyelembe. Ha ő kezdeményezte a szakítást, ő csak a házassági foglalt (*terhatum*) veszítette el, a menyasszonynál viszont az előházasság alatti viselkedésétől függött, hogy magával vihette-e a teljes behozott vagyont, vagy szélsőséges esetben vízbe vetették, legalábbis a Hammurápi-kódex előírása szerint. Nyilván sok minden függött a felek társadalmi háttérétől, mégis látszik, hogy az előházasság egyik célja az volt, hogy a házasság érzelmi háttérét stabilizálja. Csak a teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a mintaitételek (törvények) azzal is számolnak, hogy a vőlegény apja az előházasság ideje alatt hált a menyével, ilyenkor az apósznak súlyos kompenzációt kellett megfizetnie, a menyasszony pedig szabadon dönthetett további sorsáról. Bár a rendelkezésünkre álló jogi szövegekben nincs szó érzelmekről, a kora dinasztikus korból ismert házaspárszobrok a maguk



2. kép. Házaspár fogadalmi szobra. Mária, Kr. e. 26. század

egyszerűségében jól jelzik, hogy a házasság kötőereje ideális esetben Mezopotámiában is a szeretet volt.

A családok gazdasági funkciója az általuk működtetett háztartásokban realizálódik. Bár sok esetben a két jelenséget nem különbözteti meg a kutatás, és sokszor egybe is esik a két kategória, mégis alapvetően a társadalmi valóság két eltérő részéről van szó, ez Mezopotámia esetében teljesen egyértelmű. A család egy rokonsági rendszer, melynek tagjai közös fedél alatt laknak és közös fizikai környezetben, együtt lakva tartják fenn a háztartásukat, amely gazdasági egységként megadja a termelés és fogyasztás kereteit. A háztartás fizikai és szimbolikus kerete a lakóház, nem véletlen, hogy minden ókori nyelvben a ház és háztartás szó egybeesik. Minél nagyobb egy-egy háztartás, annál nyilvánvalóbb, hogy a közvetlen családnál nagyobb számú tagja van. Mezopotámiában a háztartás kiegészül szolgálakkal, rabszolgákkal és egyedülálló, elszegényedett vagy magukra maradt rokonokkal. A magánháztartások eltérő mérete jól követhető a régészeti ismert lakóházak alapján. Az óbabilóni kori lakóházaknál P. A. Miglus monográfiájában négy jól elváható méretkategóriát azonosított, 35 m²-es, 76 m²-es, 142 m²-es és 293 m²-es középértékkel, ha a házak hasznos alapterületét nézzük. Az örökségi okmányokból kiderül, hogy rabszolgákkal a 100 m²-nél nagyobb házzal rendelkező, nagyméretű háztartásokban találkozunk, de elszegényedett rokonokat kisebb háztartások is integrálhattak. A nagyobb háztartások magas társadalmi presztízsét a vendéglátások nagysága és gyakorisága adja. Jellegzetes módon a lakóházak egyre nagyobb méretével a lakóházak belső, intim tereinek mérete alig változik, inkább a kiszolgáló és fogadó térések alapterülete és az ilyen funkciójú helyiségek száma nő. Egy-egy jelentős lakomához nagyszámú személyzetre volt szükség.

A kutatásban nincs egyetértés, hogy a háztartások alapján szolgáló család típusa milyen volt Mezopotámiában. A hagyományos elképzelés szerint a Kr. e. 3. évezredben a többgenerációs család volt az elterjedtebb, majd lassan az elemi családok nyertek egyre nagyobb teret. Sokan kiemelik a kiterjedt családok későbbi jelentőségét is, elsősorban régészeti adatok alapján. Fontos azonban megjegyezni azt a módszertani problémát, hogy a kiásott lakóházak nem családtípusokat, hanem háztartásokat tükröznek. A nagyméretűre épített lakóházak nem egy nagyméretű, kiterjedt családot jeleznek, hanem elsősorban egy gazdagabbat, amelyik nagyobb háztartást birtokol, így lehetőségük volt az egyes funkciók jobb elosztására, specializált helyiségek kialakítására. Itt nincs hely az eltérő álláspontok megvitatására, de a legjobban dokumentált óbabilóni korban világos, hogy nem volt kizárólagos családforma, egy adott család történetében is az együttlakás és a gazdasági együttműködés különböző formái érvényesültek. Az örökségi jog az elemi családok kialakítását tartotta normának, a szülői örökséget a gyermekek egyenlő részekben teljesen elosztották. (Babilónia délebbi területein az elsőszülött fiú nagyobb részt kapott.) Mivel sokszor az elosztás több lépcsőben, több év eltéréssel is történhetett, egyes részeket osztatlanul hagyhattak, és átmenetileg közös fedél alatt is lakhattak. Ez az ún. testvéri család éppolyan átmeneti jelenség volt, mint az, amikor az előházasság részeként a menyasszony a vőlegény családjához költözött. Nem tudjuk, mikor történt meg az új, önálló háztartás és család megalapítása, talán az első gyermek megszületése után, talán később, de a városi népszerűség esetében a fiatalok bizonyo-

san nem maradtak tartósan a szülői házban. Nem világos az sem, hogy akik tartósan és közösen birtokoltak szántóföldeket és kerteket, azok egy fedél alatt laktak-e.

Mindenesetre a házasság egyik fontos célja Mezopotámiában is az önálló háztartás kialakítása lehetett, melyben eltérő módon vettek részt a felek családjai. Mint láttuk, nincs adatunk ennek időpontjára, de egyértelmű, hogy feltétele a férj önálló gazdasági tevékenységének megkezdése volt. Ilyenkor vagy az apa még életében kiadta a fiú örökségét, vagy valamilyen szolgálat vagy hivatal révén szerzett birtokot és egyéb jövedelmet. A menyasszony családjának jegyajándéka a Kr. e. 2. évezredig alapvetően ingóságokból: bútorokból, háztartási felszerelésekből, ruhákból és ékszerekből állt, a Kr. e. 1. évezredben már a nagy összegű pénz (ezüst és arany), valamint a jelentős ingatlanok is megjelentek. A jegyajándék nagysága jelezte a társadalmi presztízszt, továbbra is biztosította a leány számára a korábban megszokott életvitelt. A hozomány különálló vagyონrészként működött, arról a család részletes listát készített, mivel ez a nő számára egyfajta életbiztosítás volt. Válás esetén a teljes jegyajándékot magával vihetett, még a testápoló olajjal teli edényt is. Ha a feleség halála után más asszonytól is születtek gyermekek, mindenki saját anyja után örökölt. Nem lehetett ritka eset, hogy a férj halála után a gyerekek anyjukat eltávolították a szülői házból. Ezzel a helyzettel szemben nyújthatott védelmet az az ajándék, amit a férj adott szeretete jeléül a feleségnek, nyilván mert a hozománya túl kicsi volt.

A mindennapi életben a feleség joga és kötelessége volt a háztartás irányítása és gyarapítása, de üzleti ügyekben is helyettesíthette férjét, mint ez azokból a levelekből kiderül, melyeket asszonyok írtak távolban járó férjüknek az otthoni problémákról. A háztartást elhanyagoló feleség súlyos vétséget követett el, férje anélkül küldhette el a háztól, hogy vissza kellett volna adni a házasságba hozott jegyajándékot, sőt a Hammurápi-kódex tanúsága szerint (§141) megtehetette azt is, hogy másik feleséget magához véve a lusta asszonyt rabszolgaként tartotta tovább magánál. Ez utóbbira nyilván csak akkor került sor, ha a feleség családjá alacsonyabb társadalmi pozíciót foglalt el.

A házasság politikai funkciójáról már volt szó, de ez a szempont nemcsak az uralkodók esetében merült fel Mezopotámiában, hanem a társadalmi elit, a közepes és magas rangú tisztviselők családjainál is. Valószínűleg így kell értékelni az alábbiakban tárgyalt házassági ceremóniát is, melynél egy Ur városi leányt adnak hozzá egy Larsából származó vőlegényhez.

Az egész mezopotámiai kultúrkörből egyetlen olyan forrásunk van, amely elárul valamit a házasságkötés részleteiről. Ez a sokat idézett szöveg Ur városában került elő, s nem magát a tulajdonképpeni ceremóniát írja le, hanem csak a vele kapcsolatos kiadásokat. Szerencsénkre a leány apja, akinek a kiadásait rögzíti a tábla, az egyes tételekhez hozzáfűzte azt is, hogy milyen alkalomból történtek, így nagy vonalakban rekonstruálni lehet a rituálét. Mivel sokat idézett forrásról van szó, és értelmezése nem egyszerű, ezért itt a teljes dokumentumot bemutatatom. Az első feldolgozó, S. Greengus (1966) óta a kutatás szakaszokra osztja a listát, a könnyebb érthetőség kedvéért én is ennek megfelelően tagolom a szöveget, minden szakasz elején összegezve a történéseket és megadva, milyen nagyságúak voltak a kiadások. Az értelmezéshez igen fontos C. Wilcke (1985) tanulmánya.

Egy menyasszony apjának kiadásai
(Ur Excavation Texts 5, no. 636)

I (1–5) A menyasszony apjának ajándéka a vőlegénynek (16 *šiqlum* kiadás)

„1 ½ *šiqlum* arany – ezüstértéke 6 ½ *šiqlum*; 1 *šiqlum* ezüst gyűrű; 1 egyszínű [...]–ruha – ezüstértéke 2 *šiqlum*; 1 ruha a derékra – ezüstértéke 5 *šiqlum*; 1 fejkötő? – Aplum ajándéka.”

II (6–8) Az egyezés hivatalossá tétele és szakrális megerősítése a templomokban (2 *šiqlum* kiadás)

„[...] 3 liter [...] – ezüstértéke 1 *šiqlum*, amit az istenek templomaiba bevitték Urban és Larsában; és 1 liter finom parfümolaj az istenek számára – ezüstértéke 1 *šiqlum*.”

III (9–17) A vőlegény családtagjai viszontajándékot (*biblum*) hoznak (vendégség: kb. 6 *šiqlum*)

„Azon a napon, amikor a *biblum*-ajándékot elhozták ide, akik a *biblum*-ajándékot elhozták ide, 1 liter finom parfümolajjal kenték be magukat. 60 liter finom árpaliszt; 60 liter árpadara; 2 *pīhu*-tárolóedény (40 liter) *billatum*-sör; 2 juh – ezüstértéke 2 *šiqlum*; 4 liter olvasztott vaj, 5 liter szezámolaj – ezüstértéke 1 *šiqlum*; 1 liter *mersu*-sütemény; 2 [+x liter] korpás sütemény; ezeket vitettem [...]–nek, az ő fivérének asztalára.”

IV (18–21) A vőlegény két családtagja újra eljön (vendégség: kb. 3 *šiqlum*)

„Amikor *Sāt-Ilabrat* és *Ea-lamassī* eljöttek ide: 1 juh – ezüstértéke 1 *šiqlum*; 1 *pīhu*-tárolóedény (20 liter) *billatum*-sör; 30 liter [...] és 1 liter finom parfümolaj – ezüstértéke 1 *šiqlum*.”

V (22–25) A vőlegény apjának látogatása (vendégség: kb. 2 *šiqlum*)

„Azon a napon, amikor [...] az apja eljött ide Urba: 60 liter finom árpaliszt; 60 liter árpadarát; 1 juhot – ezüstértéke 1 ½ *šiqlum* és 1 *pīhu*-tárolóedény (20 liter) *billatum*-sört vittek neki.”

VI (26–28) A vőlegény anyjának látogatása (vendégség: kb. 2 *šiqlum*)

„Az anyja eljött ide Urba: 1 juhot – ezüstértéke 1 ½ *šiqlum*; 1 *pīhu*-tárolóedény (20 liter) *billatum*-sört és 60 liter árpadarát vittek neki.”

VII (29–31) A menyasszony szülöktől való elválásának kezdete (vendégség és egyéb kiadások: több mint 1 *šiqlum*)

„Az *Enki*-kapuban az anyja elengedte őt: 20 liter kenyeret; 40 liter sört és rituáléhoz egy juhot vittek neki (*fem.*) – ezüstértéke 1 *šiqlum*.”

VIII (32–33) A menyasszony rituális fürdője

„Amikor fürdött: 60 liter sör a *kirrum-lakomához*.”

IX (34–35) Nyilvános rituális séta (?) (vendégség és egyéb kiadás: több mint 1 *šiqlum*)

„Amikor többször jöttek-mentek: 20 liter kenyér; 1 *pīhu*-tárolóedény (20 liter) *billatum*-sört; és egy juhot rituáléhoz – ezüstértéke 1 *šiqlum*.”

X (36–38) A vőlegény belépése a menyasszony apjának házába (vendégség: több mint 2 *šiqlum*)

„Amikor a házamba belépett: 1 juh került levágásra – ezüstértéke 2 *šiqlum*; 60 liter árpadara került megsütésre; 2 *pīhu*-tárolóedény (40 liter) *billatum*-sör került kiöntésre.”

XI (39–45) A vőlegény és barátai négyhónapos vendégjárása (vendégség: kb. 30 *šiqlum*)

„4 hónapon keresztül járt a házamba, naponta 10 liter kenyér; 20 liter sör és 1 *pīhu*-tárolóedény (20 liter) *billatum* sör volt az élelemellátmánya: 4 hónap alatt (összesen) 1200 liter kenyér; 2400 liter sör és 120 *pīhu*-tárolóedény (2400 liter) *billatum*-sör. 10 liter finom parfümolaj – ezüstértéke 10 *šiqlum*; 10 liter szezámolaj – ezüstértéke 1 *šiqlum* volt az olajellátmánya; 20 liter *disznózsír* – ezüstértéke: 1 *šiqlum*; (*ennyit*) kapott 4 hónap alatt.”

XII (46–50) A férj magával viszi a feleséget (vendégség: több mint 6 *šiqlum*)

„Amikor elvitte őt (*fem.*) magával: 10 liter szezámolaj – ezüstértéke 1 *šiqlum*; 4 liter parfümolaj – ezüstértéke 4 *šiqlum* – az olajos edényébe; [1 juh –] ezüstértéke 2 *šiqlum*; 60 liter árpadara és 1 *pīhu*-tárolóedény (20 liter) *billatum*-sör.”

XIII (51–53) Valakinek a látogatása a férj családjából (vendégség: több mint 1 *šiqlum*)

„[...] Urba jött: 10 liter kenyeret; 20 liter sört 1 *pīhu*-tárolóedény (20 liter) *billatum*-sört és ½ liter parfümolajat vittek neki – ezüstértéke 1? *šiqlum*.”

XIV (54) Ruhaajándék valakinek

„A másik 2 ruhájához [...]”

Csak a kiadások száraz felsorolását végignézve is azonnal szembetűnő, hogy igen összetett interakciós rendszerről van szó. A két család hónapokon keresztül gyakran találkozik, és ilyenkor jelentősek a kiadások, összesen legalább 72 *šiqlum* (több mint fél kg) ezüst csak az egyik oldalon, hiszen a másik család költségeit nem ismerjük. Figyelembe véve, hogy 1 *šiqlum* (8 g) ezüst volt egy bérmunkás havi bére, hatalmas összegről van szó. A kiadások teljes értéke nagyjából egy 90 m²-es ház árának felel meg. Épp egy ilyen nagyságú házban került elő a tábla (Quiet Str. 7; az ásató, L. Woolley elnevezése szerint). Ha az apa azonos ennek a háznak a tulajdonosával, Ku-Ningallal, aki Nanna isten egyik papja volt, és a papi hierarchia közepén foglalt helyet, akkor látjuk, hogy a társadalmilag elvárt magas költségek a középrétegeket is érintették. A kiadások jellegéből kiderül, hogy nemcsak a két család közvetlen tagjai, hanem a szélesebb rokonság, a háznép és egyéb függő személyek is részt vehettek a lakomákon, tehát alkalmas volt a szociális kapcsolatrendszerek megszilárdítására és függési viszonyok kialakítására is.

Nézzük a rekonstruálható történéseket! Az I. szakasz az eseménysor elindításáról szól, ez a két család egyezésének kezdete, a kapcsolatokat ajándékcserre erősíti meg. Majd kiderül (II. szakasz), hogy a vőlegény családja Larsába, egy Urhoz közeli nagyvárosba való, tehát mindkét család városában, valószínűleg a két főisten templomában (Ur: Nanna temploma; Larsa: Šamaš temploma) szakrálisan megerősítik az egyezséget. A III. szakaszban a vőlegény családjának viszontajándékára (*biblum*) került sor, melyet általában nem pénzben, hanem naturáliákban fizettek. A vendéglátás során drága parfümös testápoló olajat osztottak, sűrű húsos-zöldes leves, sört és édes gyümölcsös süteményt szolgáltak fel. A felhasznált alapanyagok mennyisége alapján viszonylag sok vendég vehetett részt a lakomán. A következő három időpontban (IV–VI. szakasz) a vőlegény családjának először



3. kép. Nők fonás közben. Intarzia. Mári, Kr. e. 26. század (Aleppó, Nemzeti Múzeum)

két meghatározatlan női tagja, majd az apa és végül az anya jött el külön-külön, és mindegyik látogatás nagyobb vendéglátással járt. Nem tudjuk, hogy a menyasszony családja hány látogatást tett Larsában. A következő szakasz már a menyasszony Van Gennep szerinti szeparációs rítusainak kezdete. Az Enki-kapuban egy ünnepség keretében válik el a leány az anyjától, de nem világos, hogy ekkor hová kerül, majd a menyasszony rituális megfürdetése következett (VII–VIII. szakasz). Több kutató úgy véli, hogy ez a nászéjszakát, a házasság elhálását közvetlenül megelőző momentum, de ez valószínűleg nem áll, hiszen még csak az előházasság kezdetéről van szó. A *kirrum* vitatott értelmű szó, talán eredetileg egy sörtároló edény neve, de átvitt értelemben egy lakomafajta. Érdekes, hogy csak a sörről van szó, talán az ételt a másik fél állhatta. Ezután egy rejtélyes értelmű szakasz következik (IX.). Az itt használt ige többszöri járást jelent, Greengus a vendégsereg elvonulására gondol, de a vőlegény ekkor még nem lépett be apósának házába, hiszen ez csak a következő részben történik. Wilcke egy sumer költemény alapján nyilvános sétát feltételez, melynek során a szövegünk szerint egy rituálé keretében juhott vágta, tehát ez a séta valamilyen formában ritualizált lehetett. A vőlegény hivatalos belépése apósa házába (X. szakasz) egy hosszú látogatássorozat kezdete. Ez a sorozat négy hónapig tartott (!), és a vőlegény minden alkalommal barátaival

érkezett (XI. szakasz). Az ebből következő kiadások jelentik az egyik legnagyobb tételt. Nem világos e gyakori látogatások szociális jelentése, hiszen már nem a két családról volt szó – talán a menyasszony és vőlegény összeismerkedését szolgálta. Csak a négyhónapos folyamatos vendéglátás után zárul le az átmeneti időszak, amikor a férj magával viszi a feleségét, amit újabb lakomával ünnepelnek meg. Sajnos nem mondja meg a szöveg, hogy mi a leány státusza ekkor – menyasszonyból feleséggé vált-e. Van, aki szerint a döntő esemény a házasság során a vőlegény házába való bevonulás (*domum deductio*), itt a forrás természete szerint csak az elvitel csapódik le. A korábban tárgyalt előházasság intézménye alapján valószínű, hogy a visszafordíthatatlan állapot bekövetkezte, a házasság elhálása csak jóval később következett be. Egy perirat tanúsága szerint előfordulhatott, hogy az elhálás tíz év után sem történt meg. Ami biztos, hogy a vőlegény apjához való költözéssel az előházasság biztosan elkezdődött, és a házassági rituálé eseménysora lezárult. Bár nem említi a szöveg, de az apa költségeit tovább növelte, hogy a leány nyilván ekkor kapta meg a jegyajándékát (*terhatum, nuddunnum*), amit magával vitt. A két család részéről az eseménysort további udvariassági látogatások zárták le (XIII–XIV. szakasz). Nem tudjuk, mennyire volt általánosan elterjedt az ilyen összetett házassági ceremóniasor, de a kiadások más esetekben sem lehettek csekélyek.

Bibliográfia

- Asher-Greve, J. M. 2002. „Decisive Sex, Essential Gender”: S. Parpola – R. M. Whiting (szerk.): *Sex and Gender in the Ancient Near East*. CRRAI 47. Helsinki, 11–26.
- Bender, D. R. 1967. „A Refinement of the Concept of the Household”: *American Anthropologist* 69, 493–504.
- Dalley, S. 1980. „Old Babylonian Dowries”: *Iraq* 42, 53–74.
- Greengus, S. 1966. „Old Babylonian Marriage Ceremonies and Rites”: *Journal of Cuneiform Studies* 20, 55–72.
- Miglus, P. A. 1999. *Städtische Wohnarchitektur in Babylonien und Assyrien*. Baghdader Forschungen 22. Mainz.
- Murdock, G. P. 1949. *Social Structure*. New York – London.
- Roth, M. T. 1987. „Age at Marriage and the Household: A Study of Neo-Babylonian and Neo-Assyrian Forms”: *Comparative Studies in Society and History* 29, 715–747.
- Roth, M. T. 1989–90. „Material Composition of the Neo-Babylonian Dowry”: *Archiv für Orientforschung* 36–37, 1–55.
- Roth, M. T. 2006. „Marriage, Divorce, and the Prostitute in Ancient Mesopotamia”: C. Faraone – L. McClure (szerk.): *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World*. Madison, 21–39. (A tanulmány magyar fordítását lásd jelen számunkban.)
- Westbrook, R. 1988. *Old Babylonian Marriage Law*. AfO Beih. 23. Horn.
- Wilcke, C. 1985. „Familiengründung im alten Babylonien”: E. W. Müller (szerk.): *Geschlechtsreife und Legitimation zur Zeugung*. Freiburg–München, 213–317.
- Weiershäuser, F. 2008. *Die königliche Frauen der III. Dynastie von Ur*. Göttingen.
- Ziegler, N. 1999. *Le Harem de Zimrí-Lim*. Florilegium marianum 4. Paris.



Időszaki kiállítás az Aquincumi Múzeumban

2012. október 12. – 2013. szeptember 29.

Szokatlan időszaki kiállítással jelentkezett 2012 október közepétől az Aquincumi Múzeum. A múzeum kutatói – régészei és restaurátorai – ez alkalommal ugyanis legkedvesebb tárgyaikat mutatják be. A múzeumban sok olyan tárgy van, amelyek eddig a raktárakban lapultak, és funkciójukra, rendeltetésükre csak nemrég döbbsentek rá a kutatók. Most ezekből kap válogatást a nagyközönség. A rendhagyó tárlaton a múzeum összesen 35 régésze és restaurátora mutatja be legkedvesebb leleteit, személyes hangvétellő ismertetővel együtt, amelyekből nemcsak az derül ki, miért ez a kutató kedvenc tárgya, hanem a lelet történetéről, lelőköri körülményeiről is pontos képet kaphatnak a látogatók, és bepillanthatnak a kulisszák mögé. A kiállításban olyan különlegességek szerepelnek, mint egy római kori táblajáték, egy császári gyaloghíntő-hordozó sírfelirata, utazó kocsi alkatrészei, római kori éjjeli edény, őskori olvasztókemence részei, vagy éppen egy több mint 5000 éves, cserélhető fejű szobrocska. A tárlatot számos rekonstrukciós rajz, a kutatók kedvenc tárgyaikkal együtt készült portréfotói és – az utánpótlásra is gondolva – gyermeksarok egészíti ki.